

BAUMAN'IN MODERN ETİK ELEŞTİRİLERİ BAĞLAMINDA AHLÂKÎLİĞİN MÜPHEMLİĞİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ*

Sebile Başok Diş**

BAUMAN'S VIEWS CONCERNING AMBIVALENCE OF MORALITY WITHIN THE CONTEXT OF HIS CRITICISM OF MODERN ETHICS

ÖZ

Bauman'ın temel tezlerinden biri, ahlâkîliğin çeşitli yönlerden müphem bir yapıya sahip olduğudur. O, modern etik ile postmodern etik arasındaki ayrımı bu iki etiğin ahlâkîlikteki müphemliğe nasıl yaklaştıklarını dikkate alarak yapar. Modern etik, modernliğin insanın ulaşabildiği her alana düzen getirme kaygısının bir ürünüdür. Yasa ve kurallar koyarak ahlâkîliğe de düzen getirme, onu evrenselleştirme ve akılla temellendirme amacı güder. Burada düzenle kastedilen müphemliğin ortadan kaldırılmasıdır. Aydınlanma düşünürleri, müphemliğin ortadan kaldırma işini üstlenmiş ve modern etiği inşa etmişlerdir. Bauman, bu açıdan modern etik konusunu ele alırken bu etiği inşa eden ahlâk filozoflarının rollerine, amaçlarına, başarılarına değinmiş ve bunları çeşitli açılardan eleştirmiştir. Postmodern etik, ahlâkîliğin akla dayalı olmadığını, ahlâkî itkiye ve sorumluluk duygusuna dayandığını, her ne kadar ahlâkîlik için yasa ve kurallar getirilmeye çalışılmışsa da ahlâkîliğin bunlarla oluşturulamayacağını, ahlâkî sorumluluk için kesin sınırların çizilemeyeceğini kabul ederek modern etikten ayrılır. Bu makalede Bauman'ın, ahlâkîliğin müphemliğine ilişkin görüşleri modern etiğe getirdiği eleştiriler etrafında ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bauman, Postmodern Etik, Modern Etik, Ahlâkîlik, Müphemlik.

* Bu makale, 1. Uluslararası Zygmunt Bauman Sempozyumu'nda sunulan "Bauman Düşüncesinde Ahlâkta Müphemlik" başlığı ile sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Felsefe Bölümü, sebile_basok2000@yahoo.com. Yazı geliş tarihi: 16.02.2018; kabul tarihi: 19.03.2018.

ABSTRACT

One of Bauman's basic theses is that morality has an ambiguous structure in various directions. He makes the distinction between modern ethics and postmodern ethics by taking into account how these two ethics approach the ambivalence in the morality. Modern ethics is a product of modernity's concern about bringing order to every area that human beings can reach. It intended to bring order to morality by introducing laws and rules, to universalize, and to base it on the reason. Here, it is removing the ambivalence implied by the order. The thinkers of the Enlightenment undertook the task of removing the ambivalence and constructed the modern ethics. In this regard, Bauman has addressed the roles, aims, and achievements of moral philosophers who built this ethics when dealing with modern ethics, and criticized them from various angles. Postmodern ethics is separated from modern ethics by recognizing that morality is not based on reason, that it is based on moral drive and responsibility, that moralism cannot be created by those, even though attempts have been made to enact laws and rules for morality and those definite boundaries for moral responsibility cannot be drawn. In this article, Bauman's views on the ambiguity of morality will be attempted to be revealed around his criticisms of modern ethics.

Keywords: Bauman, Postmodern Ethics, Modern Ethics, Morality, Ambivalence.

...

Giriş

Yirminci yüzyılın önemli düşünürlerinden biri olan Bauman, diğer alanlardaki çalışmalarının yanı sıra ahlâk felsefesi alanındaki çalışmalarıyla da dikkate değer bir isimdir. Bauman'ın benimsediği postmodern etik, modern etiğe önemli eleştiriler yöneltir. Bauman, modern etik bağlamında ahlâk filozoflarının ortaya koyduğu kuramları ve onların kendilerine atfettikleri rolü tenkit etmiş, onların bastırıp ortadan kaldırmayı amaçladığı kavramların ortadan kaldırılamayacağını göstermeye çalışmıştır. Bu çerçevede müphemlik kavramı, onun modern etik eleştirilerinde merkezî kavramlardan biri olarak karşımıza çıkar.

Jeremy Bentham, Immanuel Kant gibi Bauman'ın eserlerinde isimlerini zikrettiği ahlâk düşünürleri, ahlâkta müphemliğe son vermeyi amaçlamış ve bu amaçla birer ahlâk kuramı oluşturmuşlardır. Ahlâk filozoflarının ahlâkı formüle etme, kurallara ve yasaya indirgeme çabaları ahlâkı bilime benzetme çalışmaları olarak düşünülebilir. Buna karşın Bauman, temkinli bir şekilde de olsa ahlâkı sanata benzetir ve ahlâk sanatını müphemlikle birlikte yaşama sanatı olarak görür.¹ Bilim, nedensellik ve genellik

¹ Zygmunt Bauman, *Postmodern Etik*, çev. Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 221.

nosyonları ile çalışırken² ahlâk, ahlâkî itki ve duyarlılıklardan kaynaklanan bireysel farklılıklarla kendini gösterir. Bauman'a göre ahlâkî akla dayandırarak tektipleştirme çabaları bu itki ve duyarlılıklara zarar verdiği için netice, iyiliğin artması değil, azalması olmuştur. Bir katliamlar yüzyılı olarak tarihe geçen 20. yüzyıl bunun somut bir örneği olarak yorumlanmaktadır. Holocaust ve Auschwitz olaylarını değerlendiren Bauman'ın ahlâkî bir merci ve ahlâkın kaynağı olma bakımından akla duyduğu güvensizliğin nedeni 20. yüzyılda soykırım ve katliamların aklın sağladığı araçların yardımı ile yaşanmış olmasıdır.

Postmodern Etik isimli eserinde ahlâkın dışarıdan tasarlanamayacağını ve dayatılamayacağını öne süren Bauman³, özgürlüğü iyiliğe ve kötülüğe bir imkân olarak yorumlamış⁴ ve ahlâkiliğin kendiliğindenliğine vurgu yapmıştır. Ona göre ahlâkî itki ve sorumluluk duygusu kendiliğinden ortaya çıkar⁵ ve böylece özerk failin ahlâkî vücut bulur. Ahlâk kuramlarının ahlâkî birer formüle indirgeme ve onu bireye dayatma çabaları hem failin bireyselliğini hem de onun özerkliğini engelleyecektir. Bu açıdan ahlâkiliği bir veya birkaç kurala indirgeme çabası, insan özgürlüğü ve ahlâkiliği bakımından bazı sorunlara yol açmaktadır. Hayat, özellikle günümüz modern hayatı, karmaşık bir yapıya sahiptir ve karşılaştığımız açmazlar birkaç ahlâkî buyruğu yerine getirmekle çözümlenebilecek türde değildir. Aynı anda farklı rollere sahip olan bireyler, bu roller çatıştığında ahlâken doğru eylemi sergilemekte zorlanmaktadır. Öte yandan faillerin ortaya koyduğu eylemlerin önceden tahmin edilmesi güç bazı sonuçları olabilmektedir.

İnsana ahlâklı olması için dışarıdan dayatılacak bir kuram, o kişinin açmazlarını çözmesinde kolay bir yol sağlasa bile, bu yol onu ahlâklı bir kişi olmaya götürmeyecektir. Ahlâkîlik, birtakım emirlere tabi olmakla değil, ötekine yönelik duyulan ahlâkî itki ve sorumluluk duygusu ile ortaya çıkmaktadır. Ahlâkîlik, genel bir formülü tek tek olgulara uygulama çabasını değil, her durumun biricikliğini kavrayacak ve ona uygun tepki vermeyi sağlayacak bir duyarlılığı gerektirmektedir. Böyle bir duyarlılık olmadan ahlâkın talepleri olarak görülen buyrukların yerine getirilmesi, utanç verici olayların yaşanmasına neden olmuştur. Bu çalışmada Bauman'ın *Postmodern Etik, Parçalanmış Hayat, Yasa Koyucular ile Yorumcular, Modernlik ve Müphemlik* gibi konuyla ilgili eserleri temel alınarak onun modern etiğe getirdiği eleştiriler ve benimsediği postmodern etik genel hatlarıyla ortaya konmaya çalışılarak, bürokrasinin yaygınlaşması ve teknolojinin ilerlemesinin failin ahlâkiliği üzerindeki etkisine değinilecektir.

² Frances Ferguson, "Bernard Williams and the Importance of Being Literarily Earnest", *Reading Bernard Williams*, ed. Daniel Callcut, Roudledge, Oxon, 2009, s. 195-196.

³ Bauman, *Postmodern Etik*, s. 15.

⁴ Zygmunt Bauman, *Parçalanmış Hayat Postmodern Ahlâk Denemeleri*, çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 10.

⁵ Bauman, *Postmodern Etik*, s. 99.

1. Modern Etiğin Ahlâkta Müphemliğe Bakışı

Modern etik ve postmodern etik arasında keskin bir ayrım yapan Bauman'a göre modernlik, en başından itibaren şeyleri olduklarından farklı olmaya zorlamakla ilgili bir şeydir.⁶ Düzenleme, bu zorlamanın adıdır ve modernlik projesini yürütenlerin görevi, her alanda kontrol edilemez kaosa şeffaf ve yönetilebilir bir kalıp dayatmaktır. Modern proje, sadece doğanın düzenlenmesini içermez. Doğanın yanı sıra anlaşılma ve öngörülemeyen sayılan, öfke uyandıracak kadar itaatsiz ve ihmalkâr görülen insan dünyası da bir düzene sokulmak istenir.⁷ İnsanlık durumunun yapılandırılması, insanî denetim gerektiren girişimlerden biri olarak görülür.⁸ Modernliğin bu düzen verme arzusu, doğa başta olmak üzere toplum ve insan bedeni dahil hayatın her alanına sirayet etmiştir. Bu düzen verme arzusu doğa dışında özellikle eğitim, politika ve tıp alanlarında görülür. Düzen arzusu ile politik ideolojiler kendi belirledikleri özelliklere uygun insanlardan oluşan bir tolum yaratmaya çalışmışken; devletler, zorunlu eğitim aracı ile çocukları ve gençleri kendi hedefleri doğrultusunda biçimlendirmektedirler. Tıp ise, estetik cerrahi ile insanların medya tarafından oluşturulan imgelere göre yeniden düzenlenmesine hizmet etmektedir.

İnsanî dünyanın yapılandırılması görevi kapsamına ahlâk hayatı da dâhil edilmiştir. Bu açıdan onyedinci yüzyılın sonları ile onsekizinci yüzyılda ahlâkın akılla temellendirilmesi çalışmalarının yalnızca tek tek düşünürlerin değil, bütün Kuzey Avrupa kültürünün başlıca ilgi odağı haline gelmesi⁹ dikkat çekicidir. Ahlâk hayatını düzenleme işini filozoflar üstlenmiştir. Oluşturulacak yeni düzen, aklın eseri olacaktır ve filozofların görevi, aklın emrini ahlâkî buyruklara çevirmektir. Bu işi filozofların üstlenmesinin nedeni, becerileri ve uğraşları nedeniyle kendilerini aklın sözcüsü olarak görmeleridir.¹⁰

Aydınlanma düşünürleri, çeşitli konularda fikir ayrılığı sergileseler de doğru dürüst ya da hiç muhakemede bulunamayanları kınama noktasında ortak bir tutum sergilemişlerdir. Her ne kadar akıl yetisinin evrenselliğini kutsamışlarsa da aklı kullanma yeteneğinin az sayıda insana dağıtılmış bir ayrıcalık olduğu uyarısında bulunmaktan çekinmemişlerdir.¹¹ Bu düşünürlerin hemfikir olduğu bir başka nokta ise, ahlâkın tüm insanları bağlayan sağlam ve sarsılmaz temellerini oluşturma ihtiyacı ve olanaklılığına duyulan inançtır. Kendilerini her zaman evrensel olandan söz etmekle yükümlü gören

⁶ Bauman, *Parçalanmış Hayat Postmodern Ahlâk Denemeleri*, s. 194.

⁷ Zygmunt Bauman-David Lyon, *Akışkan Gözetim*, çev. Elçin Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 83.

⁸ Zygmunt Bauman, *Bireyselleşmiş Toplum*, çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 84.

⁹ Alasdair MacIntyre, *Erdem Peşinde Ahlâk Teorisi Üzerine Bir Çalışma*, çev. Muttalip Özcan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 68-69.

¹⁰ Bauman, *Bireyselleşmiş Toplum*, s. 79-80.

¹¹ Zygmunt Bauman, *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, çev. Kemal Atakay, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 73.

bu düşünürler, ahlâkın üzerinde inşa edileceği temelleri uluslara açıklamayı ve ahlâkî davranış ilkeleri konusunda onlara yol göstermeyi kendilerine misyon edindiler.¹²

Bauman, ahlâkın kaynağının ne olduğu konusunda Aydınlanma düşünürlerinin akıl üzerindeki vurgusundan bahsetse de Aydınlanma düşünürlerinin hepsinin bu konuda aynı şekilde düşünmediklerini hatırlamakta fayda vardır. Kant gibi ahlâka aklın kaynaklık ettiğini düşünen filozoflar olduğu gibi, Rousseau gibi ahlâkın kaynağının merhamet duygusu veya Hume gibi sempati duygusu olduğunu ileri süren düşünürler de olmuştur.

Aklı merkeze alan Aydınlanma düşünürlerine göre insanlar, kendi duygularının peşine düşmek yerine hesap yapmayı öğrenmeli ve eğer gerekiyorsa buna zorlanmalıydı. Yalnızca aklın sesinin duyulduğu bir dünya, ahlâkî bir dünya sayıldığı için ahlâkî bir dünyada sadece aklın sesi duyulmalıydı.¹³ Bu konuda en dikkate değer filozof, Kant'tır. Ahlâklılığa matematikte ve ahlâklılıkta kendini açığa vuran aklın evrenselleştirilebilir buyruklarında bir temel arayan Kant¹⁴ çok havaî oldukları, fail tarafından pasif biçimde yaşandıkları ve insanların bunları yaşama veya yaşamama eğilimlerinin tesadüf eseri ortaya çıktığı gerekçesi ile¹⁵ ahlâkî duygulara değil, akla dayandırmıştır. İnsanlardan duygu ve eğilimlerini dikkate almadan aklın buyruğuna göre eylemde bulunmalarını talep etmiştir. Ahlâk alanında aklın mutlaklığı ilk kez Kantçı felsefe tarafından bu kadar sert ve kesin bir şekilde ifade edilmiştir. Bilginin rehberliğinde gerçekleştirilen eylemlerin erdemli olduğunu söyleyen Platon bile aklın egemenliğini Kant ölçüsünde mutlaklaştırmamıştır. Akılcı geleneğin büyük ismi Aristoteles, insan olmanın nihai vasfının akla dayalı etkinlikler olduğunu söylediği halde aklın ahlâk için yeterli merci olamayacağı bilinci ile Kant'ın taşıdığı türden bir iyimserliğe hiçbir zaman kapılmamıştır. Aristoteles açısından akıl, erdemli olduğumuzu değil, yalnızca insan olduğumuzu gösterir.¹⁶

Aristoteles başta olmak üzere Antik çağ düşünürleri, ahlâk felsefesinde duygulara belirli bir çerçeve içinde de olsa yer vermişlerdir. Ancak onyedinci yüzyıla gelindiğinde duygulardan tamamen bağımsız evrensel hakikatler ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu yüzyılda Descartes, zihnin rasyonel güçlerinden bahsederken, akıl ve bedeni kesin çizgilerle birbirinden ayırmış ve duyguyu bedenin ürettiği bir olumsuzluk olarak ele almıştır. Akıl ve rasyonaliteye pozitif nitelik atfedilirken, duygular ve içgüdüler negatif olanla ilişkilendirilmiştir.¹⁷

Duygulardan kaynaklanan, duyguların ahlâkî bir öneme sahip olmadığı, yalnızca akıl yeteneği ve aklın dikte ettiği kararların faili ahlâkî bir kişi olarak yansıtabileceği,

¹² Bauman, *Postmodern Etik*, s. 37-38.

¹³ Bauman, *Parçalanmış Hayat Postmodern Ahlâk Denemeleri*, s. 347.

¹⁴ MacIntyre, *Erdem Peşinde Ahlâk Teorisi Üzerine Bir Çalışma*, s. 92.

¹⁵ Bernard Williams, *Problems of the Self*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, s. 226-228.

¹⁶ Yavuz Adıgüç, *Etikte Akıl ve Duygu Çatışması*, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 2013, s. 311.

¹⁷ Yaşar Çabuklu, *Toplumsalın Sınırında Beden*, Kanat Kitap, İstanbul, 2004, s. 87.

Aydınlanma dönemi ahlâk filozoflarının çoğu tarafından doğruluğu tartışılmadan kabul edilmiştir. Erdem, bu çerçevede anlam kazanarak insanın duygusal eğilimlerine karşı koyma ve akıl adına onları etkisizleştirme veya reddetme anlamına gelmiştir. Duyguları akıldışı sayan bu yaklaşım, ahlâkî aklın duygusuz hakimiyeti ile tanımlamıştır. Aklın, eylemin ahlâkîliği açısından önem taşıyan tek mercii olarak tayin edilmesi, ahlâk sorunlarının kural yönetimli eylem olarak tartışılmasına neden olmuştur.¹⁸

Etik kuramlara göre geniş halk kitlelerine öğretilecek ve bir şekilde uymaları sağlanacak etik kod ile insanlara neyin yapılması gerektiği, neyin yapılabilir olduğu ve neyin yapılmaması gerektiği konusunda bir kesinlik sunularak kötü olanın yapılması engellenecekti. Bu modern proje, yalnızca günahkârların değil, aynı zamanda günahın, yanlış seçim yapma olanağının olmadığı bir insanî dünyayı mümkün görmekteydi.¹⁹ Ancak böyle bir dünya için ödenmesi gereken bir bedel vardır: Ahlâkın birtakım yükümlülüklerle indirgenmesinin bedeli, failin kendi ahlâkî itkilerine kulağını kapatıp dış erke tabi olması ve özerk bir fail olma özelliğini kaybetmesidir. Zorlama yolu ile insanlarda iyi davranış ortaya çıksa bile bu iyyinin ahlâkîliği oldukça tartışmalıdır. Öncelikle bu iyi, içinden gelerek, sorumluluk hissederek eylemde bulunan failin kendiliğindenliğinin bir sonucu değildir. Ortaya çıkan davranış, güdülen, zorlanan, ikna edilen belki de fayda-zarar hesabıyla hareket eden failin eseridir.

2. Bauman'ın Modern Etiğe Yönelik Eleştirileri

Bauman, Aydınlanma düşünürlerinin çoğundan farklı olarak ahlâk alanında aklın yeterliliğine inanmaz. Bunun nedeni insanlar arası ilişkilerin simetrik olması gerektiği savını inanç evrenine, şart koşulan veya sorgulamadan kabul edilenlerin evrenine ait görmesi, bu savın deneylerle sınanabilir bilgi evreninde, aklın nüfuz sahasında ya da doğal yaşam alanında yeri olmadığını düşünmesidir. Akıllı ahlâkın kaynağı olarak değil de gücü besleyen bir bakım-onarım merkezi olarak gören Bauman'a göre akıl, bir kudret fabrikasıdır ve kişinin eşyanın tabiatı gereği ya da başka hedefler güden kişiler yüzünden oluşan dirence rağmen hedeflerine erişebilme yetisi olarak tanımlanır.²⁰ Bu çerçevede Bauman'ın eleştirdiği şey, ahlâk filozoflarının ahlâkîliği akılla temellendirme çalışmalarıdır. Onların bu gayretine rağmen akıl, neden ahlâklılı olunması gerektiğinin zorunlu nedenini söyleyememektedir. Bauman, akıl-ahlâkîlik ilişkileri bağlamında akıllı tümenden reddetmez. Sadece ahlâkîliği temellendirme ve ona kaynaklık etmede yetersiz olduğunu ortaya koymaya çalışır. İnsanlar akli gerekçelerden ötürü başkalarına karşı sorumluluk duymazlar ya da onların iyiliği için kaygılanmazlar.

¹⁸ Bauman, *Postmodern Etik*, s. 87-88.

¹⁹ Bauman, *Parçalanmış Hayat Postmodern Ahlâk Denemeleri*, s. 13.

²⁰ Zygmunt Bauman, *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm*, çev. F. Doruk Ergun, Say Yayınları, İstanbul, 2013, s. 164-165.

Ahlâkiliği akılla temellendirme çabası içinde ortaya çıkan “Neden ahlâklı olmayıyım?” sorusunun kendisi ahlâka zarar verebilmektedir. Bu soru, “Bana faydası var mı?”, “Karşımdaki ilgimi çekmek için ne yaptı?”, “Eğer çoğunluk umursamıyorsa ben neden umursayayım?” gibi yanıtların ortaya çıkmasına zemin hazırlayarak, ahlâkın başlangıç noktası olmak yerine onun çöküşü olabilmektedir. Temellendirilen ve gerekçelendirilen değil, hesaplanamayan, doğal ve kendiliğinden gerçekleşen, çoğunlukla üzerinde düşünülmemiş bir insanlık dışı davranış ahlâkıdır.²¹

Bauman, sorumluluk üstlenmek ve ahlâklı davranmak konusunda hiçbir makul neden olmadığını ileri sürer. Ahlâkın tek destekçisi, ahlâkın kendisidir.²² Ahlâkın kodlara, kurallara, akla, tez ya da kanaate ihtiyacı yoktur. Ahlâk bunların hepsinden önce gelir.²³ Ahlâkın sebebi ve mantığı yoktur. Ahlâkî olma zorunluluğu gösterilemeyeceği gibi, bu zorunluluk mantıksal olarak da çıkarılamaz. Ahlâk zorunlu değil, olumsaldır. Her ne kadar ahlâk davasının ahlâkî benlikten daha güçlü kuvvetler tarafından inşa edilen temeller üzerine inşa edildiğine inanılsa da failin neden ahlâklı olması gerektiğini açıklamak tüm bu nedenlerle oldukça güçtür.²⁴ Ahlâk ihtiyacı ya da ahlâkın tavsiye edilebilirliği söylemsel olarak kanıtlanamaz ve kurulamaz. Bauman’a göre bu ihtiyaca yanıt veren şey, ahlâktan başka bir şey olacaktır. Ahlâk, insanîyetin doğal olarak harekete geçmiş dışavurumudur. Nesnel olarak iyi sayılan davranışların çoğunun temeli, failin kazanç elde etme niyeti olduğu için bunlar ahlâkî eylem sınıfına dâhil değildirler.²⁵

Ahlâkî eylem, hiçbir maksada hizmet etmez. Kâr, konfor, şöhret, egonun okşanması, başkalarının takdirini kazanma veya başka bir kişisel çıkar tarafından yönlendirilmez.²⁶ Bauman, bu ifadelerle ahlâkî eylemin saflığını, onun başka çıkar ve arzulardan arınmışlığını, ceza korkusu ve mükâfat umudu taşımasını gerektirdiğini dile getirir. Onun ahlâkî eylemin bu niteliklerine ilişkin görüşleri, eleştirilerini esirgemediği Kant’ın görüşlerine oldukça benzerdir. Kant da iyi istemenin etkilerinden, başardıklarından veya bir amaca ulaşmayı sağlamasından ötürü iyi olmadığını, yalnızca isteme olarak kendi başına iyi olduğunu belirterek²⁷ ahlâkî eylemin saflığını vurgulamıştır.

Bauman’a göre ahlâkî benliğin felsefecilerin kabul ettiği anlamda bir temeli yoktur. Bu benlik için zemin, ahlâkî itkiye sahip olmaktır. Ancak ahlâkî itki, felsefeciler tarafından bir zemin olarak adlandırılmaya layık değildir. Düzen ve yasa arzusu duyanlar için ahlâkî itki, üzerine önemli ve kalıcı bir şeyin inşa edilebileceği türde bir

²¹ Zygmunt Bauman, *Yaşam Sanatı*, çev. Akın Sarı, İstanbul: Versus Kitap, 2013, s. 155-156.

²² Bauman, *Bireyselleşmiş Toplum*, s. 105.

²³ Bauman, *Bireyselleşmiş Toplum*, s. 216.

²⁴ Bauman, *Parçalanmış Hayat Postmodern Ahlâk Denemeleri*, s. 31.

²⁵ Zygmunt Bauman, *Etiğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?*, çev. Funda Çoban-İnci Katırcı, De Ki Basım Yayın, Ankara, 2010, s. 57.

²⁶ Bauman, *Yaşam Sanatı*, s. 156.

²⁷ Immanuel Kant, *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, çev. İonna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2009, s. 9.

zemin değildir. Bir bataklığa benzeyen bu zemin üzerinde bir şey inşa edilebilmesi için onun iyice kurutulması gerekir. Ahlâkî itki öznel, anlaşılması zor ve ele avuca sığmaz olduğu için düşünürler onun sağlam bir temel olabileceğine inanmamışlardır. Onlara göre insanların ahlâkî diye tanımlanabilecek şekilde davranmaya devam etmelerinin daha güçlü nedenleri olmalıdır. İnsanlar, ancak iktidarlara dışında kalan bir şey tarafından güdüler ya da yönlendirilerek ahlâkları davranabilirler. Bunun anlamı, ahlâkın yalnızca dış erkli olabileceğidir.²⁸

Ahlâkîliğin kurallara, bir etik koda indirgemesinin olanağını tartışan Bauman'ın temel iddiası, bunun mümkün olmadığıdır. Ona göre ahlâkî fenomenler, kurallara bağlı olacak şekilde düzenli, tekrara dayalı, tekdüze ve öngörülebilir değildir. Esas olarak bu nedenle herhangi bir etik kod tarafından kapsanamazlar. Etik kuramcılar, ahlâkı yasa gibi düşünürler. Yasada olduğu gibi ilgili durumlarda uygun ve uygun olmayan eylemler tanımlanmaya çalışılır. İdealleri, müphem olmayan ayrıntılı tanımlar ortaya koymaktır. Bu tanımlar, uygun olmayan ve uygun olan davranış arasında seçim yapmak için kesin kurallar sunacak, müphemliğe ve birden fazla yoruma neden olacak gri bölgelere yer bırakmayacaktır. Ancak Bauman'a göre bu yaklaşım, ahlâkî fenomenleri kişisel özerklik alanından iktidara dayalı dış erk alanına taşır.²⁹ Bir vahye indirgenemeyen, bilişsel niteliği olmayan, bir bilgi de olmayan³⁰ sorumlulukla oluşturulan ahlâkî benliğin yerine öğrenilebilir kurallar bilgisi koyar. Ötekine ve ahlâkî vicdana karşı duyulan sorumluluğun yerine yasa koyuculara ve kanun bekçilerine karşı sorumluluğu yerleştirir.³¹

Diğer yandan ahlâkîlik, bir kuralı veya formülü takip ederek kendisine ulaşılacak basitlikte değildir. Ahlâkî değer kendisi, bilişsel ya da estetik değerlerle; kişisel değer, ulusal değerle çatışabilir. Sanat uğraşını veya entelektüel faaliyetini dinî değerler veya kişisel mükemmellik uğruna feda edebilir. Kişisel mükemmelleşme çabasını, şair veya filozof olma adına bırakabilir. İnsan, bazen en büyük değer diye gördüğü aşkı farklı bir değer için feda edebilir. Diğer yandan özgürlüğünü, işini veya ailesini aşkı için yitirebilir. Buradaki kritik nokta, insanın bu tür çatışmaları kolayca çözmesini sağlayacak bir yasanın ya da normun olmayışındır.³² Ahlâkî ikilemlerin varlığı, ahlâkî olan ve ahlâkla ilgili olmayan değerlerin çatışması, her ne yapılsa yapılsın failin pişmanlık yaşadığı durumların var olması, ahlâkın tutarlı bir etik koda sığmadığını gösterir. Basit bir kodla tüm ahlâk problemlerinin üstesinden gelmek mümkün değildir.

Aydınlanma filozofları, ahlâkî müphemlik karşısında sergiledikleri tavırda yalnız değildirler. Toplumlar da bu filozoflar gibi ahlâkta müphemliği sınırlandırma amacı

²⁸ Bauman, *Postmodern Etik*, s. 81-82.

²⁹ Bauman, *Postmodern Etik*, s. 21-22.

³⁰ Emmanuel Levinas, *Tanrı, Ölüm ve Zaman*, çev. Işık Ergüden, Dost Kitabevi, Ankara, 2011, s. 181.

³¹ Bauman, *Postmodern Etik*, s. 22.

³² Nikolay Berdyaev, *İnsanın Yazgısı*, çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 195-196.

güderler. Bauman'a göre toplumun asıl işlevi, kurum, kural ve yasalarıyla aslında müphem bir yapıya sahip olan ve ahlâkın temelini oluşturan koşulsuz ve sınırsız olan ötekine karşı sorumluluğu sınırlı ve koşullu hale getirmektir. Toplum, sessiz olan etik buyruğu iştirilebilir, belirli ve sistemleştirilmiş hale getirme ve bu şekilde etik buyruğun içerebileceği sonsuz seçenek sayısını daha dar, üstesinden gelinebilir bir dizi göreve indirmeyi amaçlayan bir düzenlemedir.³³

Toplum, insanların bir arada yaşamasını sorumluluğun koşulsuzluğunu budayarak, ahlâkî dürtüleri, etik değerler ve usule ilişkin kurallar haline getirerek mümkün kılar. Ancak en yaratıcı toplumlar bile toplum halinde yaşamının talepleri ile ahlâkın talepleri arasında çatışma çıkmasını önleyemez. Bu nedenle ahlâkî özne olmak, fail için kederli ve işkence dolu bir meydan okuma olmaya devam edecektir. Ahlâkî özne için gerçekten tatmin edici, tek seferde tüm sorunları çözecek çözümler olmayacaktır. Koşulsuz sorumluluğa sınırlar getirilmesi bir indirgemedir. Ötekine karşı sorumluluk kesilip biçilerek, insanlar tarafından yapılması mümkün akla uygun ödevler haline getirilir. Her ne kadar bu şekilde oluşturulan etik yönetmelik bu şekilde görünürde ahlâkî farkındalığın ve ödev bilincinin yaygınlaşmasını sağlasa da bu, kaybı olmayan bir kazanç değildir. Bu süreçte ahlâkî yükümlülük evreninden belli türde diğerleri ve diğerlilik özellikleri dışarı atılır. Böylece ahlâklı insanlar, artık diğerlerine karşı ahlâkî sorumluluklarını ret edebilecek ve ahlâkî suçlardan aklanabileceklerdir.³⁴

Ancak kurallardan oluşan bir ahlâkın insanlar açısından cezbedici bir tarafı vardır. Kurallar, faile neyi, ne zaman yapacağını, failin görevlerinin nerede başlayıp nerede biteceğini, görevinin tam olarak ne olduğunu söylerler. Faile yapması gerekeni yaptığında artık dinlenebileceğini söyleme hakkı verirler.³⁵ Bauman'a göre ahlâkta kurallar, böyle bir avantaja sahipse de dışarıdan dayatılan etik kuralların konulması, ahlâkî benliğin yetkisizleştirilmesi, hatta yok edilmesi anlamına gelir. Bu yöndeki çabaların etkisi, ahlâkın evrenselleştirilmesinden çok, ahlâkî itkinin susturulması ve ahlâkî kapasiteleri ahlâksız amaçlar da içerebilecek toplumsal hedeflere yöneltmek olmuştur.³⁶ Bauman, modern ahlâk düşünürlerine eleştirel bir gözle bakmış olsa da onlar sayesinde ortaya çıkmış her tür gelişmeye karşı çıkmış değildir. Bu açıdan onun refah devletine ilişkin görüşleri dikkat çekicidir. Bauman, onurlu ve nezh bir hayatın devletin tüm üyelerine onların müşterek servete olan katkılarına bakılmaksızın her zaman bir hak olarak sağlanması gerektiğini ilân eden kamu refahı fikrinden³⁷ doğan refah devletini insanlığın en büyük kazançlarından ve uygar toplumun kazanımlarından biri olarak görür.³⁸

³³ Bauman, *Etiğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?*, s. 46.

³⁴ Bauman, *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm*, s. 97-98.

³⁵ Bauman, *Postmodern Etik*, s. 79.

³⁶ Bauman, *Postmodern Etik*, s. 23.

³⁷ Zygmunt Bauman, *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*; çev. Ümit Öktem, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 68.

³⁸ Bauman, *Bireyselleşmiş Toplum*, s. 105.

3. Postmodern Etiğin Ahlâkîlikte Müphemliğe Bakışı

Bauman'ın benimsediği postmodern etiğinin ilk özelliği, müphem olmayan etik bir kodun olabilirliğini reddetmektir. Ahlâk filozoflarının ortadan kaldırmaya çalıştığı ahlâkın müphemliğini Bauman, ahlâklı insanın asıl zemini ve ahlâkîliğin filizlenip serpileceği tek toprak olarak görür.³⁹ Ahlâkîlik çeşitli nedenlerle müphemdir. Bu nedenlerin ilki bizzat insandır.

Bauman'a göre insan özünde ne iyidir ne de kötüdür. İnsanlar, bu bakımdan müphemdir. Failler iyi davranışlar sergileyebileceği gibi kötü eylemlerde de bulunabilirler. Bu nedenle ahlâkî davranışın ortaya çıkacağı garanti edilemez. İnsan, hem iyi hem de kötü davranışlarda bulunabileceği için mükemmel bir insan ve mükemmel bir toplum tasarısı uygulanabilir değildir ve bu tür projeler insanlıktan çok zalimliğe yol açmışlardır.⁴⁰ Mükemmel toplum ve insan tasarıları, sıradan insanları ve toplumları mükemmelleştirmeye kalkışmış ancak çok sayıda insanın hayatını mahvetmiştir. İnsanlar, Âri ırk oluşturmak için gerçekleştirilen katliamlardan, evlilik yasaklarından ve öjenik çalışmalardan mükemmellik adına zulüm görmüşlerdir.

Bauman'a göre insanın ahlâkî olması, iyi olması demek değildir. Onun iyi ile kötü arasında seçim yapabilen aktörlük özgürlüğünü kullanması demektir. Bu nedenle insanların özde ahlâkî varlıklar olması, insanların temelde iyi olduğu anlamına gelmemektedir. İnsani durumun her şeyden önce ahlâkî olduğunu söylemek, seçsek de seçmesek de ahlâkî sorunların içine doğduğumuzu ve ahlâkî ikilemler karşısında tercihlerde bulunmak zorunda kaldığımızı söylemektir. Bizler, ahlâkî varlıklar olarak sözleşme, çıkar hesabı veya bir davaya bağlılık nedeniyle doğacak herhangi bir sorumluluğu üstlenmeden çok daha önce ahlâkî sorumluluğu, iyi ile kötü arasında seçim yapma sorumluluğunu taşıyoruz.⁴¹

Her insan ahlâkî seçimler yapabilir ve bu olasılık, her insanı ahlâkî talebin muhatabı ve ahlâkî sorumluluğa sahip özne kılar. Ancak gerçek hayatta insanların birçoğu, seçimlerini yaparken ahlâken iyi olanı seçmez.⁴² Her ne kadar insanların çoğu iyi olanı tercih etmese de iyiyi tercih imkânına sahip olmaları eylemlerini seçerken insanların özgür oldukları anlamına gelir. Özgür olmak, aralarında sorumluluk üstlenme görevine karşı kayıtsız ya da nihilist bir tavır almayı mümkün kılacak kadar çok sayıda eşit öneme veya ikna ediciliğe sahip inancın olduğunu bilmektir. Özgür olmak, bunun yanı sıra hiçbir seçimin bu seçimi yapan faili doğacak sonuçların sorumluluğundan kurtarmayacağını ve seçimin tercih sorununu ebediyen çözmeyeceğini veya vicdanını rahatlatma hakkı sağlamayacağını bilmektir.⁴³

³⁹ Bauman, *Yaşam Sanatı*, s. 159.

⁴⁰ Bauman, *Postmodern Etik*, s. 21.

⁴¹ Bauman, *Parçalanmış Hayat Postmodern Ahlâk Denemeleri*, s. 10.

⁴² Bauman, *Postmodern Etik*, s. 41.

⁴³ Zygmunt Bauman, *Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları*, çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 299.

Müphemlik ahlâkiliğin kalbindedir⁴⁴ ve modern ahlâk felsefesinin onu bastırmak için elinden geleni yapmasına rağmen belirsizlik, ahlâkî seçimin temeli olmaya devam etmektedir.⁴⁵ Çünkü seçme durumunda kaldığımızda çoğumuzun neyi seçeceği kesin değildir.⁴⁶ Modern ahlâk filozofları için insanların özgür olmaları, kötüyü seçme olasılığını beraberinde getirdiği için insanları güvenilmez kılar. Onlara göre bireysel özgürlüğün ahlâk açısından olumlu sonuçlar sağlamasının tek yolu, bu özgürlüğün dış erk tarafından belirlenen standartlara teslim edilmesidir. Bu teslimiyet, neyin iyi olduğuna karar verme hakkını toplumsal olarak onaylanmış kurumlara bırakmayı ve bu kurumların verdiği kararlara uymayı gerektirir. Bauman, bunu ahlâkın yerine yasayı koymak ve etiği yasa modeline göre biçimlendirmek olarak görür. Bu haliyle bireysel sorumluluk, toplumsal olarak onaylanmış etik-yasal kuralları ihlâl etmeme sorumluluğundan ibarettir.⁴⁷ Oysa gerçek sorumluluk, yasal olanın ötesine geçen ve kişiyi sözleşmenin ötesinde yükümlü kılan bir şeydir.⁴⁸ Sorumluluk, bir kural şeklinde ifade edildiğinde bile bu kural, ancak tekil bir kural, yalnızca fail için dile getirilen, başkalarının kulakları tıkalı bile olsa failin işittiği bir kural olacaktır.⁴⁹

Bauman, sadece insan özgürlüğünün insan davranışlarını müphem kıldığını düşünmez. Ona göre insanlar arasında özgürlüğün derecesi bakımından da bir çeşitlilik vardır. Bireyler, son derece farklı dış erk düzeylerine maruz kalırlar ve durumu kabul etme derecelerinde de büyük farklılıklar vardır. Modern toplumlarda bireysel özerklik ile dış erk eşitsiz bir şekilde dağıtılmıştır. Dış erk ve özerklik bir arada bulunsun bile farklı toplumsal konumlara farklı düzeylerde dağılmış olarak son derece farklı ölçülerde bulunurlar.⁵⁰ Özgürlük alanında bir görelilik söz konusudur. Bu görelilik neredeyse mutlak ahlâkî özerklikten neredeyse mutlak ahlâkî yaderkliğe uzanan sayısız ihtimali içerir.⁵¹ Bu nedenle insanları mutlak özgür ve mutlak dış erke bağlı olarak düşünmek yanıltıcıdır. Ahlâk filozofları genellikle özgürlükte mutlaklığı kabul ederek insan eylemlerini iradî ve gayri iradî olarak tasnif etme eğilimindedir. Ancak Bauman, onlardan farklı düşünür ve mutlak bir özerklik veya dış erke bağlılık yerine ara derecelerde özerklik ve dış erke tâbi oluştan bahsederek özgürlüğe müphemlik katar. Özgür olmanın kendisi insan davranışlarını müphem kılarken, insanda özgürlüğün farklı derecelerde tezahür etmesi özgürlüğü müphem hale getirir.

⁴⁴ Bauman-Lyon, *Akışkan Gözetim*, çev. Elçin Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013.

⁴⁵ Bauman, *Postmodern Etik*, s. 268.

⁴⁶ Bauman, *Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları*, s. 301.

⁴⁷ Bauman, *Postmodern Etik*, s. 42.

⁴⁸ Emmanuel Levinas, *Tanrı, Ölüm ve Zaman*, haz. Zeynep Direk-Erdem Gökyaran, Metis Yayınları, İstanbul, 2010, s. 182.

⁴⁹ Bauman, *Postmodern Etik*, s. 69.

⁵⁰ Bauman, *Postmodern Etik*, s. 42.

⁵¹ Agnes Heller, *Bir Ahlâk Kuramı*, çev. Abdullah Yılmaz-Koray Tütüncü-Ertürk Demirel, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 83.

Ahlâkın müphem olmasının bir diğer nedeni, herhangi bir eylemin sonuçlarının, karmaşık karşılıklı bağımlılıklar ağı nedeniyle belirsiz olmasıdır. Her eylem, ne kadar soylu, ne kadar bencillikten uzak ve bazı insanlar için yararlı olursa olsun, eylemden etkilenen bazı insanlar için istemeden de olsa incitici olmaktan tam olarak kurtulamaz.⁵² Tüm bilgi, beceri ve tahayyül gücümüze rağmen giriştiğimiz eylemlerin kimler için ne ifade edeceğini tam olarak öngörebilmemiz mümkün değildir.

Ahlâkî sorumluluk, failin ötekine karşı eyleminin ve eylemsizliğinin öteki için doğurabileceği sonuçları içerir. Bu sorumluluğu üstlenen fail için yaptığı şey ve onu yapmaktan vazgeçmesi önemlidir.⁵³ Ahlâkî sorumluluğun müphem yapısı nedeniyle ahlâkîlik, dış erke tâbi oluştan kurtulur. Eğer sorumluluk insanların arzu ettiği gibi ayrıntılı bir şekilde dile getirilebilir olsaydı ahlâk, kişilerin kendi insanlığına, tahayyül güçlerine veya iç görülerine başvurmadan üstesinden gelebilecekleri dışsal bir mesele olurdu. Bu açıdan bakıldığında mutlak kesinlikte sorumluluk, mutlak sorumsuzlukla aynı anlama gelir. Önceden verilen direktifleri yerine getirmeye çalışan bir kişinin kendi aklını kullanıp düşünmesine gerek kalmaz. O, düşünmeden direktifleri yerine getirmekle yetinir.⁵⁴ Ne yapacağı eksiksiz biçimde söylenen failin eylemde bulunmasını sağlayan bilgelik, iç görü ve sevgi artık onda kalmaz. Sorumsuz bir kişi de ötekiyle karşılaşmasında aklını kullanma gereği duymayacaktır. Öte yandan mutlak kesinlikte sorumlulukla görevini yerine getiren kişi de sorumsuz kişi de sonuç ne olursa olsun vicdani rahat olacaktır.

Ötekine karşı sorumluluk, bilinçli bir çağrının sonucu olarak değil, davet edilmeden kendiliğinden ortaya çıkar. Amaçlı olarak tasarlanmaz, boyun eğilerek kabul edilir.⁵⁵ Sorumluluk, faili tıpkı suçlamayı ret edemeyen bir sanık gibi çağırır.⁵⁶ Levinas'ın ifadesiyle öteki insanın ağırlığına maruz kalan fail, sorumluluk tarafından biricikliğe davet edilir.⁵⁷ Ahlâkî duruşa sahip olmak, öteki için sorumluluk almayı ve ötekinin iyiliğini korumanın failin çabasını gerektiren değerli bir şey olduğunu, failin yaptıklarının ve yapmadıklarının bu iyiliği etkilediğini, diğer insanların bunu yapıp yapmamalarının failin sorumluluğunu ortadan kaldırmadığını kabul etmeyi gerektirir. Ahlâkî sorumluluk, ötekinin kim olduğundan, ne yaptığından, failin özenini hak edip etmediğinden, bu özene karşılık verip vermeyeceğinden bağımsızdır. Fail, ahlâkî sorumluluktan vazgeçmeyi haklı gösteren bir argüman tasavvur edemez. Ahlâkî bir haklılıkla “Ben üzerime düşeni yaptım, benim sorumluluğum bitti” diyebileceği bir

⁵² Bauman, *Parçalanmış Hayat Postmodern Ahlâk Denemeleri*, s. 221.

⁵³ Bauman, *Parçalanmış Hayat Postmodern Ahlâk Denemeleri*, s. 93.

⁵⁴ Bauman, *Bireyselleşmiş Toplum*, s. 104.

⁵⁵ Zygmunt Bauman, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, çev. Nurgül Demirdöven, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 59.

⁵⁶ Levinas, *Tanrı, Ölüm ve Zaman*, s. 182.

⁵⁷ Levinas, *Tanrı, Ölüm ve Zaman*, s. 171.

durum düşünemez.⁵⁸ Fail, sorumluluklarını ne kadar yerine getirirse onları o kadar çok hisseder. Sorumluluklar yerine getirildikçe artarlar, dolayısıyla asla nihai sınırlarına ulaşamazlar.⁵⁹

Ötekiyle ilişki sorumluluğu doğurmaktadır ancak bu sorumluluğun nerede bittiği belli değildir. Kuşkusuz öteki kişiye söz veya eylem yoluyla hizmet edilir. Ancak bunun hangi söz veya eylem olacağı failin kendisine kalmıştır. Fail için bir başka müphemlik de sorumluluğun zorlamaya dönüşmesinden ve ötekinin özerkliğini çalabilmesinden⁶⁰ kaynaklanır. Ahlâkî özen tahakkümden, hoşgörü kayıtsızlıktan ince bir çizgiyle ayrılır. Ahlâkî eylem, failin tüm iyi niyetine rağmen kolayca bu çizgilerin öte yanına kayabilir.⁶¹ Fail, söz ve eylemlerinin hangi aşamada ötekinin özerkliğini elinden alarak bir zorlamaya veya hoşgörünün kayıtsızlığa dönüşeceğini bilmelidir. Üstlenilen gereksiz bir sorumluluk, karşısındakinin özerkliğini yok sayan paternalist veya ahlâkçı bir tavidir. Vazgeçilen sorumluluk ise, ötekine ilgi veya saygı duyulmadığını gösteren bir kayıtsızlıktır.

Fail, ahlâkî talebi ıstır ancak bu talep muğlak, karışık ve kafa karıştırıcıdır. Zar zor duyulur. Ahlâkî fail, bu talebin yorumcusudur ve yorumunun doğruluğundan hiçbir zaman emin olamaz. Tüm yaptıklarına rağmen “Daha fazlasını yapmalıydım” düşüncesi nedeniyle huzursuzdur. Failin yaşadığı bu huzursuzluğu Bauman, ahlâkî anksiyete olarak adlandırır. Ona göre bu huzursuzluk oldukça önemlidir. Fail, doğru biçimde davrandığından asla emin olamaz ve çıkışı olmayan bu şüphe ahlâkın temelini teşkil eder. Ahlâk, tamamlanmamışlık duygusuyla, kendinden hiçbir zaman hoşnut olmama hali ile tanınır. Ahlâkî benlik, her zaman yeterince ahlâklı olmadığı düşüncesiyle uğraşan benliktir; ahlâkın en inatçı surları, kendinden emin olmanın eksikliği ve bunun beslediği failin kendisine yönelik duyduğu kızgınlıktır.⁶² Ahlâkî sorumluluk, insan mülklerinin en kişisel ve devredilemez olanıdır. O, alınamaz, satılamaz, devredilemez, rehin bırakılamaz, emanet edilemez. Koşulsuzdur ve sınırsızdır. Kendisini yeterince ortaya koyamamanın kederiyle kendisini ortaya koyar.⁶³

4. Ahlâkta Müphemliğin Artması

Geleneksel dönemin sona ermesi, “Tanrı’nın ölümü” veya “Dünyanın büyüünün bozulması” sözleriyle ifade edilmektedir. Geçmişte Tanrı’nın varlığı, ahlâk açısından oldukça önemliydi çünkü Tanrı’nın varlığı her şeyden önce insan eylemleri için bir sınır

⁵⁸ Bauman, *Parçalanmış Hayat Postmodern Ahlâk Denemeleri*, s. 359-360.

⁵⁹ Robert Bernasconi, *Levinas Okumaları*, ed. Zeynep Direk, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 158-159.

⁶⁰ Bauman, *Parçalanmış Hayat Postmodern Ahlâk Denemeleri*, s. 96.

⁶¹ Bauman, *Postmodern Etik*, s. 221.

⁶² Bauman, *Postmodern Etik*, s. 102-104.

⁶³ Bauman, *Postmodern Etik*, s. 304.

anlamına geliyordu. Tanrı'ya duyulan inanç, insanın yapmasına veya yapmaya kalkışmasına izin verilen şeylerin sınırını çiziyordu. Tanrı'nın emir ve yasakları, insanların birey olarak özgürlüklerini sınırlandırırken, onların bir toplum olarak koyabilecekleri kuralları da sınırlandırıyordu. Modern bilim, Tanrı'nın yerini almış ve Tanrı'nın sınırlarını ortadan kaldırmıştır. Bu durum, bir boşluğun doğmasına yol açmıştır. Artık bu boşluğu insanoğlu dolduracaktır.⁶⁴

“Tanrı'nın ölümü” diye adlandırılan bu olgu, ahlâk kurallarını belirleme açısından insanlara büyük bir özgürlük getirmiştir. Eylemlerini belirleme noktasında Tanrı'nın koyduğu sınırlardan kurtulan insan, artık müphemliği ile beraber kendi eylemlerine karar verme özgürlüğüne sahiptir. Eylemlerinin sınırlarını belirleyecek olan tek şey, insanın kendi ürünü olan bilim ve teknolojinin ulaştığı sınırlardır. Teknolojide yaşanan gelişmeler ise insan eylemlerinin niteliğini önemli ölçüde değiştirmiştir.

Teknolojiye sahip olmayan toplumlarda eylemin dikkate alması gereken iyi-kötü ölçütü, eylemin çok yakınında dururdu ve eylemin etki alanı oldukça sınırlıydı. Günümüzde ise eylemin etkileri uzamda olduğu gibi zamanda da uzaklara ve genişliklere uzanabilmektedir.⁶⁵ Eylemin teknoloji sayesinde elde ettiği etki gücü, eylemin sonuçlarının müphemliğini arttırmaktadır. Basit bir tuşa basılarak gerçekleşen bir eylemin devasa sonuçları olabilmektedir. Teknoloji sayesinde insan eylemlerinin doğrudan ve dolaylı sonuçlarının büyüklüğü geometrik olarak artmıştır. Şu anda modern toplumların yapmaya muktedir olduğu şeylerin çok uzak ülkeler ve uzak nesiller üzerinde derin ve önemli sonuçları olabilmektedir. Öte yandan insana bu gücü veren bilim gelişip durmaktadır,⁶⁶ bu da insan iktidarının artacağı anlamına gelmektedir.

Bilim ve teknoloji, insan eylemlerinin etkisini genişletmektedir ancak benzer bir gelişme insanın ahlâkî kapasitesinde yaşanmamaktadır. Oysa günümüzde teknik becerilerden ve doğa yasalarının bilgisinden çok ahlâkî bilgi ve becerilere ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü günümüzde yaşanan dramların kaynağı, teknik beceri ve doğa yasalarının bilgisindeki eksiklikten çok, ahlâkî bilgi ve becerilerdeki eksikliktir. İnsanların açlıktan veya yetersiz beslenmeden ölmesinin, kitlesel katliamların, gelir eşitsizliğinin üst seviyelere çıkmasının, bu nedenle milyonlarca insanın insan onuruna uygun bir hayat yaşayamamasının, ırkçılığın ve ayrımcılıkların olmasının, çeşitli gerekçelerle bazı insanların dışlanması ve bunlara bağlı mağduriyetlerin yaşanmasının temel nedeni, insanların ahlâk bakımından gerekli duyarlılığa, bilgiye ve beceriye sahip olmamalarıdır. Daha fazla teknik beceri veya doğa yasasına ilişkin bilgi ile bu tür sorunları çözmek mümkün değildir. Ahlâken gerekli bilgi, beceri ve duyarlılık olmadığında, teknik beceriler ve doğaya ilişkin bilgiler bu tür sorunları çözmek bir yana, muhtemelen bunların derinleşmesine yol açacaktır.

⁶⁴ Zygmunt Bauman, *Modernite ve Holocaust*, çev. Süha Sertabiboğlu, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 274.

⁶⁵ Bauman, *Modernite ve Holocaust*, s. 273.

⁶⁶ Bauman, *Bireyselleşmiş Toplum*, s. 226.

Bauman, insanın bilgi ve becerilerinin artmasına karşın ahlâk alanında insana yol gösterecek kılavuzun yetersiz kalmasını ahlâkî bir kriz olarak görür. Bu krizin en önemli nedeni, insanın sahip olduğu güçlerin büyüklüğüdür. Bu güçle insan eylemlerinin doğrudan görülme ve tam olarak önceden düşünülme derin, uzun vadeli veya kalıcı sonuçları olabilmektedir. Eylemler ile sonuçları arasında insanın algılama yetisini kullanarak kavrayamadığı büyük bir mesafe ortaya çıkmaktadır. Bu mesafe, eylemin niteliğini ve sonuçlarını tam olarak öngörerek belirlemeyi zorlaştırmaktadır. İnsanların yapıp ettiklerinin, tüm iyi niyetlere rağmen felaket ve acılar getirebilecek yan etkileri ve beklenmedik sonuçları olabilmektedir. Bu sonuçlar, eylemi gerçekleştiren kişilerin tanımadığı insanları etkileyebilmektedir.⁶⁷

Günümüzde insan eylemlerinin müphemliğini arttıran bir diğer unsurda artan uzmanlık ve iş bölümüdür. Bir işin yalnızca küçük bir kısmı bir kişi tarafından yapıldığında kişinin o eylemle ortaya çıkan sonuçtaki sorumluluğu belirsiz hale gelmektedir. İşin içine o kadar çok insan girmektedir ki kimse nihai sonucu üstlenememektedir. Bu şekilde Bauman'ın ifadesiyle günahkârın olmadığı günah, caninin olmadığı cinayet, suçlunun olmadığı suç ortaya çıkmaktadır.⁶⁸

Teknolojik imkânların ve yaygınlaşan iş bölümünün insan eylemlerinin sonuçlarını onun için daha müphem hale getirdiği açıktır. İnsanların geleneksel ahlâkî kapasiteleri ve geleneksel ahlâk artan bu belirsizlikler karşısında yetersiz kalmaktadır. Bauman, böyle bir durumda ihtiyaç duyduğumuz şeyin bir özdenetim etiği olduğunu ileri sürer. Failin görevi, eyleminin sonuçlarını öngörmektir. Bilmemek ve ortaya çıkan sonuçları istememiş olmak fail için geçerli bir mazeret değildir. Fail, ister yakın çevresinde olsun, ister bunun ötesinde olsun cahilliği nedeniyle ortaya çıkan sonuçlardan sorumludur. Fail, bu nedenle tahayyül gücünden ve onun sınırlarını genişletmekten de aynı derecede sorumludur çünkü eylem sonuçlarının müphemliğinin artması, faile tahayyül gücünü artırma görevini getirmektedir. Eylemin gelecekteki etkisini tahayyül etme görevi, ağır bir belirsizliğin baskısı altında hareket etme anlamına gelir. Ahlâkî duruş, bu belirsizliği göz ardı etmeyerek onu bilinçli bir şekilde kabul etmektir. Yapılan her iş, sadece verimlilik ve kaynakların etkili kullanımı açısından değil, ahlâkî açıdan da değerlendirilmelidir. Bu değerlendirme, rahatlatıcı bir garanti olmadan, dürüst bir başarı şansı ve en kötüden kaçınma umudu ile yapılacaktır.⁶⁹

⁶⁷ Bauman, *Postmodern Etik*, s. 28-29.

⁶⁸ Bauman, *Postmodern Etik*, s. 30.

⁶⁹ Bauman, *Postmodern Etik*, s. 266-267.

5. Sonuç

Bauman, ahlâkîliği kodlanmaya, formülleştirmeye, toplumsallaştırılmaya ve evrenselleştirilmeye direnen şey olarak tanımlar. İnsanoğlu ise, ahlâkîliği belli kurallara indirgeme uğraşından vazgeçememektedir. Nerede bir toplum varsa orada birtakım ahlâk kuralları vardır. Ahlâkîliği anlamaya ve anlatmaya dönük her çaba, ister istemez belli kavramlara yer ve öncelik vererek ahlâkîliği tanımlamaya çalışır. Bu durum Bauman için de geçerlidir. Ahlâkîliğin müphem olduğu tezini işleyen Bauman, söyledikleri ile bu müphemliği azaltmaktadır. Paradoksal şekilde o, ahlâkîlik üzerine konuşurken ahlâkîliğin karakterini gözler önüne serer. Ahlâkîliğin müphem olduğu iddiası ile yetinmeyen Bauman, sorumluluk, ahlâkî benlik, ahlâkî itki, ahlâkî evren, öteki, ötekinin iyiliği gibi kavramlarla ahlâkîliğin bazı yönlerini açığa çıkarır. Bauman'ın bu çabaları, ahlâkîlik ne kadar müphem olursa olsun toplumların ve düşünürlerin bu müphemliğe bir biçim kazandırma gayretinden uzak duramayacaklarını göstermektedir. İnsanın olduğu her yerde ahlâkî evrene bir tanım ve sınır getirilmektedir. Ahlâkîlik üzerine her türlü düşünme, bu düşünme müphemliğe vurgu bile yapsa, bu müphemliği azaltacaktır. Bu açıdan ahlâkî bir varlık olan insanın konuya ilişkin söylem ve düşüncüsüyle ahlâkîliğin müphemliğini hafifletmesi kaçınılmazdır.

Öte yandan ahlâkîliğin ne derece müphem olduğu tartışılması gereken önemli bir konudur. Ahlâkîlik, mutlak bir müphemliğe mi sahiptir yoksa ahlâkîlikte göreceli bir müphemlik mi söz konusudur? İyi ve kötü kavramları ahlâk için olmazsa olmaz kavramlar olduğu için ahlâkîliğin müphemliği bunların varlığı ile bir ölçüde azalmaktadır. Kuşkusuz, bir eylemin iyi veya kötü oluşu her zaman yeterince açık olmaz, bu kavramlar zaman zaman göreceli bir müphemlik taşırlar. Kimi zaman neyin iyi neyin kötü olduğundan, ikiden fazla iyi arasında hangisinin en iyi olduğundan veya ikiden fazla kötü söz konusu olduğunda hangisinin en kötü olduğundan emin olamayız. Ancak Bauman'ın da kabul edeceği gibi Nazi Almanya'sında hayatlarını riske atarak Yahudilerin yaşamını kurtaran insanlar, ahlâken iyi bir şey yapmışlardır. Hırsızlık, yalan, hile, birini öldürmek ve başkalarına fiziksel veya duygusal açıdan zarar vermek genel olarak ahlâken kötü davranışlardır ve bunların meşru sayılabilmesi için sıra dışı durumların ortaya çıkması gerekir. Ahlâkîlik, genel olarak müphem bir yapıya sahip olsa da en azından bazen apaçık bir görünüm sergiler.

İnsanların ahlâkî duyarlılığının aynı olmadığı ortadadır. Ahlâkî itkinin bir kişide bile her zaman aynı güçte olmadığı ve ahlâkî itkinin gücünün kişiden kişiye değişebileceği yadsınamaz bir gerçektir. Bazı insanlar için toplumun belirlediği ahlâk standartları çok düşükken, diğerleri için bunlar fazlasıyla yüksek olabilir. Bu standartların yeterliliği ne olursa olsun her toplum, varlığının devamı için ahlâk kuralları oluşturmak durumundadır. Toplumlar da ahlâk düşünürleri gibi özgürlükleri nedeniyle en kötüyü seçebilecek insanların bu seçimini önleyerek iyiliğin ortaya çıkışını sağlamaya çalışırlar. Varlığını korumaya ve sürdürmeye çalışan toplumların ahlâkî sorumluluğu

sınırlandırması, ahlâkî itkisi ve sorumluluğu güçlü olan kişiler için bir daraltma olsa da, ahlâkî itkisi ve sorumluluğu güçsüz olan kişiler için bu sınırlandırma bir ufuk sayılabilir. Fail, toplum tarafından konmuş ahlâk kurallarını, mutlak ilkeler olarak görmek yerine yol gösterici işaretler olarak yorumlarsa özerkliğini yitirmeden ahlâkî ufkunu genişletebilir. Toplumsal ahlâk kuralları, bir bitiş noktası olarak değil, ahlâken tekâmül yolunda başlangıç noktaları olarak görülmelidir.

Bauman, ahlâkta asıl olanın ahlâkî sorunlar baş gösterdiğinde failin ne hissettiği, ne düşündüğü ve ne yaptığı olduğunu söyler. Ahlâkî sorumluluk bizzat faile aittir. Ancak hiçbir fail, yaşadığı toplumdan ve onun ahlâkından bağımsız bir şekilde ortaya çıkmaz. Bireyin ahlâkî, içinde yaşadığı toplumun değerleri ve ahlâk anlayışını birebir yansıtmaya bile onun etrafında şekillenir. Bu nedenle, ahlâkın biçim kazanmasında ahlâkî sorumluluğu sınırlandıran ve ahlâkî kurallar oluşturan toplumun rolü oldukça önemlidir. Kimi toplumlar benimsedikleri ahlâk kuralları ile ahlâkî evreni dar bir alanla sınırlandırırken, diğerleri ahlâkî evrenlerini daha geniş tutmaktadır.

Ahlâkî evreni en geniş biçimde tanımlayan, mümkün olduğunca çok insanı ve hatta canlıyı ahlâkî evren içine alan bir toplum, bu evreni daraltarak bazı insanları yok sayan veya yok eden toplumlardan daha iyidir. Bu nedenle ahlâkî sorumluluğun sınırlandırılmasını tümünden reddetmek yerine bu sınırlandırmanın nasıl daha iyi, daha yaratıcı ve insanî şekilde yapılabileceği sorusuna yanıt aramak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Ahlâkî sorumluluk açısından toplumların niteliği oldukça önemlidir. Ancak şunu unutmamak gerekir ki Bauman'ın hatırlattığı gibi yaşanan toplum ne türde bir toplum olursa olsun fail, eylem ve eylemsizliğinden sorumludur. İçinde yaşadığı toplumun niteliği onun için geçerli bir mazeret değildir.

Bauman'a göre toplumsal normlar, kurallar ve uzlaşımlar faile güvenlik duygusu ve huzurlu bir vicdan sağlar. "Bunu herkes yapar", "İşler bu şekilde yürür" şeklindeki düşünceler, vicdanın suçluluğuna karşı koruyucu ve etkili ilaçlardır. Ancak bu ilaçlara sığınarak başkalarının eylemlerini ve sözlerini benimseyen fail, diğerlerine uyup kişisel sorumluluğundan kaçındığı için özerkliğini yitirir. Ödevlere indirgenin ahlâk, her ne kadar gündelik hayatta kolaylık ve failde vicdan rahatlığı sağlasa da bu, aslında büyük bir tehlikedir. Bu kolaylıktan yararlanan insanlar, hiçbir vicdan azabı, tereddüt ve endişe duymadan toplumsal meşruiyete sahip korkunç eylemler işleyebilir veya bunlara göz yumabilir. Toplum tarafından daraltılan ve sınırlandırılan ahlâk, ahlâkî evrenin dışına itilen diğerlerini görmezden gelmeyi veya onlara uygulanabilecek her tür haksızlığı meşru görür. Fail, toplumsal düzenlemeyi benimseyerek hem özerkliğini yitirme hem de korkunç eylemleri meşru görme tehlikesiyle karşı karşıya gelir.

Bauman, yazdıklarıyla ahlâkiliğin müphemliğinin neden olduğu mütereddit, kederli ve endişeli failin ahlâken çok daha hassas ve sorumlu davranacağına işaret eder. Toplum veya filozoflar tarafından daraltılan ve bir ödev listesi haline getirilen ahlâkın failin vicdan rahatlığı içinde, belki de görevini yapmanın hazzı ile korkunç eylemlerde bulunabileceğini belirtir. Yanlış yapma konusunda ürkek bir kalp, kendinden emin, kendi

haklılığına inanmış bir akıldan çok daha hassas ve dikkatli olacaktır. Muhtemelen bu sayede çok daha az ahlâkî yanlış yapılacaktır. Olan bitenin “Elimden geleni yaptım” düşüncesinin verdiği rahatlıkla kabullenilmesi, sorunların çözülmesini güçleştirir. Bunlardan duyulan rahatsızlık, kaygı ve suçluluk, var olan durumun değiştirilmesi için bir motivasyon sağlar. “Herkes zaten öyle yapıyor”, “Dünyayı ben mi kurtaracağım?”, “Bu olanlardan bana ne?” diyen, toplumun belirlediği standartlara uyarak vicdanları rahat bir şekilde kafalarını yastığa koyan insanlarla dünya daha yaşanılabilir ve daha adil bir yer haline gelemez. Dünya, ellerinden geleni yaptıkları halde sonuçtan tatmin olmayan insanların kaygılı halleri ile daha insanî bir nitelik kazanacaktır.

Bauman, bilim, teknik ve uzmanlık alanındaki gelişmelerin, insanın eylem gücünü ve etki alanını her geçen gün artırdığını belirtir. Buna rağmen insanlar, olayları ve bunların sonuçlarını oldukça geleneksel şekilde değerlendirmeye devam etmektedir. Değişen dünya ve ortaya çıkan yeni ahlâkî sorunlar insanların olaylara bakışının değişmesini gerektirmektedir. Geleneksel ahlâk kurallarının değişen dünyanın sorunlarına göre sürekli yorumlanmalıdır. Artan insan iktidarı nedeniyle insanlar, geleceğe ve eylemlerinin etki alanına daha dikkatli bir gözle bakmalıdır. Yaşanabilecek felaketleri dikkate alarak daha yavaş ve daha temkinli hareket etmeli, tahayyül güçlerini olası pek çok senaryoyu düşünecek şekilde kullanmalıdır. Karmaşıklık artan dünya, ahlâkî birer fail olan bizlerin daha sofistike bir şekilde düşünmesini gerektirmektedir.

KAYNAKLAR

- Adugit, Yavuz; *Etikte Akıl ve Duygu Çatışması*, 1. baskı, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 2013.
- Bauman, Zygmunt; *Modernite ve Holocaust*, 1. baskı, çev. Süha Sertabiboğlu, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997.
- ; *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*, 1. baskı, çev. Ümit Öktem, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999.
- ; *Etiğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?*, 1. baskı, çev. Funda Çoban-İnci Katırcı, De Ki Basım Yayın, Ankara, 2010.
- ; *Bireyselleşmiş Toplum*, 2. baskı, çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011.
- ; *Postmodern Etik*, 2. baskı, çev. Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011.
- ; *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, 2. baskı, çev. Nurgül Demirdöven, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012.
- ; *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, 3. baskı, çev. Kemal Atakay, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Bauman, Zygmunt-Lyon, David; *Akışkan Gözetim*, 2. baskı, çev. Elçin Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013.
- Bauman, Zygmunt; *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm*, 1. baskı, çev. F. Doruk Ergun, Say Yayınları, İstanbul, 2013.
- ; *Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları*, 2. baskı, çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013.
- ; *Yaşam Sanatı*, 2. baskı, çev. Akın Sarı, Versus Kitap, İstanbul, 2013.
- ; *Modernlik ve Müphemlik*, 2. baskı, çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014.
- ; *Parçalanmış Hayat Postmodern Ahlâk Denemeleri*, 2. baskı, çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014.

- Bernasconi, Robert; *Levinas Okumaları*, 1. baskı, ed. Zeynep Direk, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Berdyaev, Nikoloay; *İnsanın Yazgısı*, 1. baskı, çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Çabuklu, Yaşar, *Toplumsalın Sınırında Beden*, 1. baskı, Kanat Kitap, İstanbul, 2004.
- Ferguson, Frances, “Bernard Williams and the Importance of Being Literarily Earnest”, *Reading Bernard Williams*, 1. baskı, ed. Daniel Callcut, Oxon: Roudledge, 2009.
- Heller, Agnes; *Bir Ahlak Kuramı*, 1. baskı, çev. Abdullah Yılmaz-Koray Tütüncü-Ertürk Demirel, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006.
- Kant, Immanuel; *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, 4. baskı, çev. İonna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2009.
- Levinas, Emmanuel; *Sonsuza Tanıklık Emmanuel Levinas'tan Seçme Yazılar*, 2. baskı, haz. Zeynep Direk-Erdem Gökyaran, Metis Yayınları, İstanbul, 2010.
- ; *Tanrı, Ölüm ve Zaman*, 1. baskı, çev. Işık Ergüden, Dost Kitabevi, Ankara, 2011.
- MacIntyre, Alasdair; *Erdem Peşinde Ahlak Teorisi Üzerine Bir Çalışma*, 1. baskı, çev. Muttalip Özcan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Williams, Bernard; *Problems of the Self*, 2. baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.